

the prism of his work as a personal secretary Grushevskiy travel to western Ukraine last and future personal, academic and social contacts. In general, identity V. Sichynskiy seen as the leader of the Ukrainian movement, Ukrainian patriot, who took good idea of the struggle for Ukraine's independence, for national revival of culture and spirituality.

Key words: *M. Grushevsky, V. Sichynskiy cooperation, science, social activities.*

Отримано: 12.11.2016

УДК 94(477.43)«18-20»:322

Г. В. Лях

ПОДІЛЬСЬКА ДУХОВНА КОНСИСТОРІЯ (1795-1920 рр.): СТРУКТУРНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ДЕРЖАРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена фонду Подільської духовної консисторії (1795-1920 рр.). як важливому джерелу загальноукраїнської, так і регіональної історії, що зберігається у Державному архіві Хмельницької області. Зазначається, що матеріали фонду частково використовувалися дослідниками у своїх наукових цілях. На основі проведеного автором огляду справ фонду робиться спроба здійснити структурну класифікацію його документів і матеріалів.

Автором відмічається комплекс документів за типово-видовою ознакою, який сформувався внаслідок діяльності Подільської духовної консисторії. Робиться спроба показати в історичному ракурсі процес формування документального комплексу, який формувався в церковній установі на основі її складових: пресудствія, канцелярія, столи. Відповідно до функцій цих структур відбувалося накопичення матеріалів, які в майбутньому склали основу фонду. Окрім діловодної документації в фонді накопичувалися і інші документи.

Зазначається, що окрім регіонального характеру документів з церковного життя Поділля, в фонді представлені і законодавчі акти влади і Священного Синоду, які впливали на регулювання церковного життя не лише консисторії, а й в сієй церкви.

Ключові слова: *консисторія; столи; документи; справи; відомості.*

Значна частина документальної спадщини минулого України, як відомо, зберігалась у церковних архівах, на долю яких випало чимало випробувань і поневірянь.

Чільне місце серед місцевих церковних архівів належало архівам духовних консисторій, включаючи Подільську, – колегіальних органів, які здійснювали адміністративне управління й духовне судочинство у межах єпархії під безпосереднім керівництвом архієрея. Відомо, що в єпархіальних органах управління різних рівнів обговорювалися всі питання життя єпархії від доленосних до найдрібніших побутових. Тому, до Подільської духовної консисторії, крім власне діловодної документації, надходив, також, великий корпус різноманітних документів (метричні книги, клірові відомості, описи церковного та монастирського майна, звіти

благочинних та інші матеріали), що становлять значний науковий інтерес для відтворення не лише релігійної, а й статистико-демографічної та суспільно-політичної історії регіону. Матеріали фонду консисторії є цінними відомостями для вивчення церковної історії Поділля, що й спонукало автора цієї статті вдатися до аналізу змісту і складу цих збірань.

За останні роки зусиллями регіональних дослідників нагромаджено значний фактичний матеріал, представлений різними публікаціями, для написання яких використовувався архів Подільської духовної консисторії. Документи фонду з окремих напрямків досліджень використовували Ю.І. Блажевич [1], П.Я. Слободянюк [2], А.О. Копилов та А.О. Заводовський [3], А.Г. Філінюк [4, 5], С.А. Сидорук [5], Ю.В. Легун [6], Б.О. Опря [7], О.Б. Айвазян [8], А.Б. Задорожнюк, С.А. Копилов, М.Б. Петров [9] та ін.

Утворена на підставі указу Катерини II від 12 квітня 1795 р. церковна установа була виконавчим органом Подільського єпархіального управління [10, с.423-426]. Складалося з присутствія та канцелярії. Члени присутствія призначалися керівниками столів – структурних підрозділів консисторії. Канцелярію очолював секретар, який спрямовував діяльність всіх п'яти столів: розпорядчого, шлюбнорозвідного, господарського, IV-го та судового. До 1869 року структура консисторії була стабільною і складалася з п'яти столів – I-розпорядчого з секретною частиною, II-шлюбнорозвідного, III-господарчого, IV-стола, V-судового та двох відділень – реєстраційного та архівного. Відповідно до Указу св. Синоду від 14 квітня 1869 року про нові штати консисторій, єпархіальним управлінням були внесені деякі зміни у функції структурних частин Подільської духовної консисторії. Був ліквідований IV-стіл, а його функції виконували інші структурні підрозділи [11, с.265].

Справи консисторії розподілялися у столі відповідно до структурних функцій, згідно ст. 297 Статуту Духовних Консисторій – нормативного акта, який регулював їх діяльність [12, с.255].

Розпорядчий стіл займався складанням та наданням термінових відомостей та звітів до Синоду, статистичного та історико-статистичного комітетів, нагороджував духовенство, наглядав за станом єпархії, отримував та контролював виконання наказів св. Синоду про переміщення духовенства та чиновників консисторії, вів справи про висвячення, приймання, переміщення та звільнення духовенства у Кам'янецькому та Балтському повітах. Складовою розпорядчого стола була таємна частина, яка опікувалася питаннями розповсюдження, зміцнення та охорони православ'я на теренах єпархії.

В результаті діяльності вищезгаданого стола, в ньому накопичувалися такі різновиди документів: укази та розпорядження св. Синоду, єпархіального архієрея, загальне листування щодо проектів сільських причтів, річні звіти єпархії про церкви, духовенство, сповідальні розписи, метрична статистика, листування секретаря стосовно кадрів, звіти про річні та свічні прибутки, журнали засідань та ін. [13, с.1-52; 14, 1-36; 15, 1-4, 18-19].

Таємна частина містила справи про зміну різними особами віросповідання, шлюби православних за католицьким обрядом, звинувачення ксьондзів та інших осіб в насадженні католицизму й шугундизму, статистичні відомості про кількість осіб, які прийняли православ'я [13, с.53-84; 14, с.36-43].

Шлюборозвідний стіл займався справами з розірвання шлюбу, дозволами на шлюб духовенству, підпискою на церковні книги та журнали для церков та монастирів, ревізією прибуткових і витратних монастирських книг, питаннями діяльності книжкових лавок, а також, окрім того, вів всі справи про висвячення та переміщення священників та церковнослужителів у Ямпільському та Літинському повітах.

В результаті діяльності стола утворилися такі групи документів: позови про розірвання шлюбу, скарги поміщиків на священників, котрі укладали шлюб між кріпаками без їх відома, про дозвіл на укладання шлюбу, про переміщення та звільнення чиновників духовної консисторії та духовних правлінь, списки духовенства для розміщення їх адрес у спеціально виданому «Адрес-календарі», розпорядження та рапорти про підписку книг релігійної тематики для церков та монастирів, прибутково-витратні книги монастирів та справи про їх ревізію, а також справи про призначення та переміщення духовенства у Ямпільському та Літинському повітах та ін. [13, с.84-116; 14, с.43-60].

Господарчий стіл видавав книги для збору пожертвувань у церквах та монастирях, опікувався контрактами на оренду землі, млинів, будівель в монастирях, ремонтом та будівництвом нових церков і приміщень для церковнослужителів, закупівлею церковного одягу. Опікувався справами відкриття та скорочення церковних приходів, прийманням та переміщенням монахів, створення духовного жіночого училища, а також, розглядав справи про пожежі і висвячення у сан в Ушицькому та Проскурівському повітах. В результаті діяльності стола утворилися справи про будівництво церков, дзвіниць, встановлення іконостасів і їх ремонт, передавання в оренду землі, млинів і будівель монастирів та церков, книги збирання пожертвувань та листування з цього питання, списки монахів та послушників, листування про пожежі у церквах та відшкодування витрат з їх ліквідації, висвячення та переміщення церковнослужителів [13, с.117-171; 14, с.60-87].

IV-стіл розглядав всі судові справи з спірних церковних земель, позови з боргових зобов'язань духовенства. Збирав відомості про сільські школи, приходські попечительства та братства, про ревізії церков епархії. Також, займався висвяченням і переміщенням священників та церковнослужителів у Ольгопільському та Гайсинському повітах [13, с.171-240].

Роль архівного відділення консисторії полягала у прийманні та збереженні сповідальних та клірових відомостей, метричних книг, наданні метричних виписів, проведенні саідства щодо пропущених актових записів про народження, шлюб, смерть в метричних книгах та наданні виявлених виписів на запити різних осіб та установ.

Також, у відділенні зберігалися всі архівні матеріали консисторії і надавалися різноманітні довідки [13, с.319-403].

У архіві Подільської духовної консисторії сконцентровано об'ємний корпус сповідальних та клірових відомостей, а також метричних книг всіх повітів губернії за період з 1795 до 1917 років, хоча подекуди трапляються як досить ранні метрики, так і ті, що велися у церквах вже після перевороту 1917 р.

У реєстраційному відділенні проходили реєстрацію вхідні та вихідні документи, перевірявся розклад виплат духовенству, велися справи про звільнення учнів з духовних навчальних закладів, розглядалися прохання про переміщення духовенства в інші єпархії, а також про висвячення та переміщення священників та церковнослужителів у Вінницькому та Летичівському повітах.

В результаті діяльності вищезгаданого відділення в його діловодстві відклалися такі справи: відомості про учнів духовних навчальних закладів, справи про звільнення учнів із духовних навчальних закладів, листування про приймання учнів на казенне утримання, про стягнення штрафів з батьків за запізнення учнів на заняття, про стягнення коштів за користування книгами бібліотек училищ, листування про службовців духовних училищ та семінарій, відомості про дворян духовного звання, нагороджених орденами, а також вхідні і вихідні реєстри документів та ін. [13, с.299-319].

Судочинний стіл розглядав всі судові справи про проступки та злочини духовенства єпархії (посадові, сварки, бійки, крадіжки). Займався питаннями висвячення та переміщення церковнослужителів у Брацлавському та Могилівському повітах.

Окрім цього, начальник стола обіймав посаду казначея консисторії, тому цей стіл виконував і казначейські функції – перевіряв грошову звітність всіх приходів єпархії, направляв прибуткововидаткові відомості до св. Синоду (господарче управління), виплачував грошову допомогу, жалування духовенству, займався розповсюдженням у церквах метричних та сповідальних книг і т.д.

Результати діяльності стола сформувалися у наступних справах: грошові звіти консисторії та приходів, відомості про виплату жалування священникам та церковнослужителям; справи про звинуваченню духовенства в скоєнні посадових злочинів, крадіжок, спричиненні тілесних ушкоджень селянам та челяді, з'являювання, розпусту і т.д.; про призначення і виконання покарань духовного суду; донесення св. Синоду про утримання колодників при духовних правліннях; про підписку і розповсюдження церковно-реалігійних книг [13, с.240-288; 14, с.87-120].

Таким чином, побіжний огляд справ фонду Подільської духовної консисторії з кінця XVIII ст. і до початку XX ст. показав, що результати її діяльності, відклалися у створенні багаточисельного консисторського архіву (13508 од. зб.), який відображав регіональну специфіку та організацію церковного життя, підпорядкування церков, адміністративне управління та ієрархію Православної церкви.

Фонд консисторії містить законодавчі акти царського уряду та Священного Синоду, що стосуються церковного будівництва та внутрішнього життя церкви, офіційні розпорядження архієпископів, рішення консисторії і правлінь, справи православних храмів, статистичні відомості з економічної діяльності церков, відомості про приходи, діяльність місцевого духовенства, церковні прибутково-видаткові книги, статистичні матеріали про фінансові справи церков і приходів, монастирів, братств і товариств, відомості про народонаселення, церковну освіту, медико-санітарне становище, особисті формуляри священно- і церковнослужителів, сповідальні та клірові відомості, а також метричні книги, справи духовного суду та інші документи, які створюють самі широкі можливості у комплексному вивченні краєзнавчих об'єктів, історії краю й у кумулюванні різних тематичних матеріалів. Детальне вивчення подібних джерел дозволяє говорити про їх суттєву вартість як історичного джерела.

Жоден інший архівний комплекс писемних джерел з історії подільських населених пунктів та їх мешканців не володіє такими інформативними можливостями як архів фонду Подільської духовної консисторії. Вартість документів, укладених консисторією є значною. Адже інституції та служителі православної церкви протягом кількох століть були найбільш наближеними до інтересів населення суспільними структурами. Визначальні моменти людського життя – хрещення, одруження, поховання освячувалися церквою. Великою мірою саме цими обставинами обумовлений той факт, що архівні матеріали церковного походження є сьогодні одним з основних джерел, з якого черпаємо важливі біографічні відомості: імена, родинні зв'язки, риси характеру наших предків, а також відомості з різних сфер життя тих містечок і сіл, у яких вони проживали та про історичні події, які там відбувалися.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блажевич Ю.І. Використання в курсі «Релігієзнавство» матеріалів регіональної історії з теми «Відродження православ'я на Поділлі (порівняльний аналіз релігійної ситуації в кінці XVIII – на початку XIX ст. та в кінці XX – на початку XXI ст.)» [Електронний ресурс] / Ю.І. Блажевич // Педагогічний дискурс. Випуск 3 [веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2008_03/index.html.
2. Слободянюк П.Я. Українська церква: історія руїни і відродження : наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового / П.Я. Слободянюк // Хмельницький. – 2000. – 266 с.
3. Копилов А.О. Православна церква в Україні та національно-визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60-80-х рр. XIX ст. / А.О. Копилов, А.А. Завадовський // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С.97-110.
4. Філінюк А.Г. Етнорелігійні перетворення на Поділлі наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX століття / А.Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т.12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». – С.215.

5. Філінюк А.Г. Вплив церковно-релігійного чинника на особливості виконання рекрутської повинності населення Поділля / А.Г. Філінюк, С.А. Сидорук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – Т.12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». – С.230.
6. Легун Ю.В. Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України / Ю.В. Легун // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. праць. – К., 2005. – Число 12. – Ч.1.1.– С.249-270.
7. Опря Б.О. Роль православного духовенства у розвитку початкової духовної освіти на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Б.О. Опря // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. – Т.11: Матеріали сьомого круглого столу, присвяченого 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – С.321-326; Деякі аспекти взаємин православного духовенства з парафіянами на Поділлі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – № 13 – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – С.177-183.
8. Айвазян О.Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2010. – Т.16. – С.51-63.
9. Задорожнюк А.Б. Казанський собор у Кам'янці-Подільському / А.Б. Задорожнюк, С.А. Копилов, М.Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. – 52 с.
10. Полное собрание законов Российской Империи (Далі – ПСЗРИ). – Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г. – Т.23. 1789 – 31 октября 1796 (№ 16739-17529). – 969 с.
11. ПСЗРИ. – Т.44. Ч.1. 1869 (№ 46610-47357). – 962 с.
12. ПСЗРИ. – Собр. 2. –Т.16. – 1246 с.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, спр.1795 р. – 1769 р., 403 арк.
14. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, т.2., 1870 р. – 1920 р., 171 арк.
15. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.2, 3, 4, 1795 р. – 1917 р., 80 арк.

Г. В. Лях

***Подольская духовная консистория (1795-1920 гг.):
структурная классификация документов фонда Госархива
Хмельницкой области***

Статья посвящена фонду Подольской духовной консистории (1795-1920 гг.) как важному источнику всеукраинской, так и региональной истории, хранящейся в Государственном архиве Хмельницкой области. Отмечается, что материалы фонда частично использовались исследователями в своих научных целях. На основе проведенного автором обзора дел фонда делается попытка осуществить структурную классификацию его документов и материалов.

Автором отмечается комплекс документов по умолчанию-видовым признакам, который сформировался в результате деятельности Подольской духовной консистории. Делается попытка показать в историческом ракурсе процесс формирования документального комплекса, который формировался в церковной учреждении на основе ее составляющих: пресудствия, канцеля-

рия, столы. В соответствии с функциями этих структур происходило накопление материалов, которые в будущем составили основу фонда. Кроме делопроизводственной документации в фонде накапливались и другие документы.

Отмечается, что кроме регионального характера документов из церковной жизни Подолья, в фонде представлены и законодательные акты власти и Священного Синода, которые влияли на регулирование церковной жизни не только консистории, но и всей церкви.

Ключевые слова: консистория; столы; документы; дела; ведомости.

G. Lyah

Podolsky spiritual consistory (1795-1920): structural classification of fund documents State Archives of Khmelnytsky region

Article dedicated fund Podolsk spiritual consistory (1795-1920). As an important source of nationwide and regional history that is stored in the State Archives of Khmelnytsky region. It is noted that the fund materials partially used by researchers in their scientific purposes. Based on the reviewers of the Fund attempts to implement its structural classification of documents and materials.

The author observed a set of documents for the species-typical feature, which was formed as a result of Podolsk spiritual consistory. An attempt to show the historical perspective of the formation of the documentary sector, which was formed in the ecclesiastical institution based on its components: presudstviya, Office tables. According to the functions of these structures the accumulation of material that formed the basis of the future fund. In addition to record keeping documentation accumulated in the fund and other documents.

It is noted that in addition to the regional nature of documents from church life skirts, represented in legislation and government and sacred synod that affect the regulation of church life not only consistory, and the whole church.

Key words: Consistory; tables; documents; affairs; data.

Отримано: 09.11.2016

УДК 94(477.82)«1920/1930»

К. В. Мельничук

**ПУБЛІЦИСТИЧНА АНТИПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА 1920-1930 рр.
ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
ГРОМАДЯН УСРР ПРО ПОЛЬЩУ**

У статті проаналізовано радянські публіцистичні видання про Польщу в міжвоєнний період. Охарактеризовано тематику пропагандистських брошур, яка включала роботи про політичну ситуацію в II Речі Посполитій, робітничий і революційний рухи в країні, а особливо – про гіпотетичну загрозу Радянському Союзу з боку Польщі й репресивну політику польської влади на західноукраїнських землях. Саме теза про імовірність нової «буржуазної інтервенції» служила основою для зображення Польщі як потенційно небезпечної для СРСР держави. Крім того, для українського читача спеціально робився наголос на тому, що «польські пани» – не лише соціальний, але й національний ворог українців.